

BUCAK'TAKİ GAGAUZLARIN HAYATINDA DİN*

J. HATLAS-M. ZYROMSKI

Çev. Yrd. Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

ÖZ: Ortodoks Kilisesine mensup olan Gagauzlar, günlük hayatlarında kültürlerini, âdetlerini ve milli kimliklerine bağlı diğer unsurları sergiledikleri için diğer Ortodoks gruplardan ayrılmaktadırlar. Gagauzların üzerinde yaşadıkları tarihsel Bucak bölgesi bugün iki ülke arasında kalmıştır: 23 Aralık 1994'te özerk bölge hâline gelen ve Moldova sınırları içerisinde yer alan Gagauz Yeri ile Ukrayna'nın Odessa bölgesi. Bu makaledeki amaç, özellikle tarihsel açıdan Bucak'taki Gagauzların hayatındaki dinin rolünü incelemektir. Bu makale, hem literatüre ve resmî istatistiki verilere hem de *Gagauz Yeri*'nde Kasım-Aralık 2006 ve Şubat 2008'de yapılan alan araştırmalarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gagauzlar, bucak, din, Ortodoks Kilisesi, Türk Dili

The Religion in a Life of Gagauz in Budjak

ABSTRACT: Since Gagauz those member of the Orthodox Church, have exposed their culture, customs and all elements of national identity in their daily lives, they are distinguished from other Orthodox groups. The historical Budjak territory where Gagauz live is now in between two different countries: Moldova (starts with December 23, 1994 in the autonomous region "Gagauz Yeri") and Ukraine (part of the Odessa region). This article aims to examine the role of religion in the life of Gagauz in Budjak from the point of history. The paper is based on both the literature and official statistical data and the field researches conducted in the area of *Gagauz Yeri* in November - December 2006 and in February 2008.

Key Words: Gagauz, Budjak, religion, Orthodox Church, Turkish

Gagauzlarla Ortodoks Kilisesi arasında apaçık bir bağlantı vardır. Bu etnik grubu tarif eden hemen her makale bunların Türk kökenli ol-

* "The Religion in a Life of Gagauzians in Budjak", *Sacrum et Profanum*, C. IV, Sevastopol 2009, s. 209-218'in çevirisidir.

** Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi ABD. adibelli@erciyes.edu.tr

makla birlikte inançlarının İslam değil, Ortodoks Hıristiyanlık olduğu düşüncesiyle başlamaktadır, örneğin, (Çakır 2005: 80). Hatta bugün Gagauzlar Müslüman olsalardı –müstakil bir millet olurlardı- hiç kimse- nin onlar hakkında yazmayacağı yönünde iddialar bulunmaktadır (Yedinaya Gagauziya 2007). “Hıristiyan inancı, Balkan yarımadasındaki Gagauzların (Osmanlıların Bulgaristan’ı fethi esnasında) kendi kültürlerini, dillerini ve âdetlerini korumasını sağlamıştır” (Kvilinkova 2006). Gagauzların etnik kökeni meselesini hâlâ modern tarihçilik çözememiş olsa da onların –dinleri sayesinde- Hıristiyan dünyaya ait oldukları konusunda kuşku yoktur. Bu makalede Bucak’taki Gagauzların yani Besarabia’nın güneyinde yaşayıp kendilerini bu etnik grupla özdeşleştiren halk kesiminin hayatında dinin rolünü (özellikle tarihsel yönden) incelemek istiyoruz.

Modern siyasal durum bakımından 23 Aralık 1994’ten bu yana bağımsız bir Gagauz bölgesi bulunan (*Gagauz Yeri*) (Angeli 2006) güney Moldova’yu öncelikli olmakla birlikte sözde Odesa oblastını (özellikle Bolgrad Reni, Tarutino, Kilia ve Arciz gibi köylerin civarını) oluşturan Ukrayna’nın bazı bölgelerini göz önünde bulunduruyoruz. Hem Moldova hem de Ukrayna’da Gagauzlar başka yerlerde de yaşamaktadırlar (örneğin Zaporozje’de veya Kiev ya da Kişinev gibi büyük şehirlerde) ama Balkan yarımadasında (özellikle Bulgaristan’da) ya da başka yerlerde yaşayan Gagauzlar gibi bunlar inceleme konumuzun dışındadır. Bu makalede Gagauz yerleşim yerleri olarak Gagauzların nüfusun yarısından fazlasını oluşturduğu şehir, köy ya da toplulukları (Çağdaş Moldova ya da Ukrayna’da) ve Gagauzların yalnızca azınlık oluşturdukları ama *Gagauz Yeri*’nde bulunan bazı yerleri inceleyeceğiz (bk. Tablo 1). Örneğin Bulgarların Gagauzlardan yalnızca biraz fazla olduğu Kirsovo köyü (Milanov 2000, ifadesine göre buradaki Gagauzların nüfusu 3.065’tir (% 43) ama Komrat şehrinin 1 Ocak 2006 tarihindeki nüfus sayımına göre Kirsova’da 7.005 kişi yaşamakta olup bunların 3.302’si (% 47) Gagauzdur). İkinci örnek, Gagauzların nüfusun % 30’dan aşmasını oluşturmakla birlikte yerel seçimde yerel topluluğun *Gagauz Yeri*’ndeki temsilcilerini seçtikleri Svetli’dir. Benzer durum, (nüfusun çoğunu Ukraynalıların oluşturduğu) Chioşelia Rusă ve Ferepontievca köyleri için geçerlidir. Bucak’taki Gagauz köyleri arasında galiba Kubey’i sayabiliriz. Buradaki Gagauzlar günümüzde Bulgarlardan daha azdır (% 50’den daha az –tam olarak köy nüfusunun % 33’ü) ama bu köyün toplam nüfusu (yaklaşık 7.000 kişi) dikkate alındığında nüfusun % 50’den fazlasını Gagauzların oluşturduğu örneğin Aleksanodrovka veya Stări Troâni (Starye Troâny, Eski Troyan) gibi yerlerden daha fazla Gagauz bulunmaktadır. Zikredilen yerler dışında Bucak bölgesinde –hem güney Moldova (Kagul bölgesi) hem Ukrayna’da (Odessaâ oblast’)- Gagauzların küçük bir azınlık (% 20’den daha

az) oluşturdukları karışık nüfuslu birkaç yer bulunmaktadır. Bu tür yerler benimsediğimiz ölçek dolayısıyla hesaba katılmamıştır.

Önceleri Basarabya diye bilinen bölgede bugün Moldovanlar, Ukraynalılar, Ruslar, Gagauzlar, Bulgarlar ve başka birçok millet ya da etnik grubun temsilcisi yaşamaktadır. Bu zikredilenlerin hepsi (ki bunlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır) Hıristiyan'dır –çoğunlukla da Ortodoks Hıristiyan-. Bu makalede Bucak'taki Gagauzların hayatında dinin önemine dair bilgiler, hem literatür ya da resmî istatistiki verilere hem de *Gagauz Yeri*'nde Kasım-Aralık 2006 ve Şubat 2008'de bir takım sosyolojik metot ve teknikler kullanılarak yapılan alan araştırmalarına dayanmaktadır.

Hem Ortodoks Hıristiyan inancı hem de günlük hayatta (modern bilimin ortak görüşü doğrultusunda) kullanılan Gagauz dili, Gagauz etnik grubunun karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Bazı bilim adamları, Gagauzların kullandıkları Rus dili hakkında da yazı yazmakta ama bu konu tartışmalıdır. Muhakkak bu bölgede yaşayan bütün halk arasındaki sosyal iletişim aracı olarak Rus dilinin bu bölgedeki anlamını zayıflatmak çok zordur. Diğer taraftan Rus dilini, Gagauz etnik grubunun karakteristik özelliği olarak değerlendirmek de son derece zordur. Kanaatimizce bu olgu, 1980'lere kadar Bucak'ta gözlemlenmesi çok zor olan Gagauzların daha çok Ruslaşması ve milliyetsizleşmesi sürecini doğrulamaktadır. Hükümetin tepkisinden korktukları için Gagauzlar çoğu zaman etnik kimliklerini gizlemek durumunda kalmışlardır.

Hıristiyan inançlarını Gagauzlar, 18. ve 19. (Bulgarlarla beraber) kolonici olarak geldikleri Bucak'a Bulgaristan'dan getirmişlerdir. Gagauzların Bucak'a tam olarak hangi tarihte geldikleri konusu modern tarihçilikte tartışılmaktadır. Bazı bilim adamlarına göre bunlar bu bölgeye 16. yüzyılda (Çakır 2006: 72) geldilerse de başka araştırmacılar çok daha geç bir tarih belirtmektedirler. Gagauzların en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mihail Çakır (kendisinden daha sonra bahsedeceğiz) Bucak'taki bazı Gagauz köylerinin kuruluş tarihlerinin 19. yüzyıla ait olduğunu ifade etmektedir. Ancak ortak kanaate göre 18. yüzyılın ikinci yarısı Gagauzların ve Bulgarların Bulgaristan'dan Basarabya'ya göçünün başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Hıristiyanlığın Gagauzlar arasında ne zaman başladığını bilmiyoruz çünkü bu milletin ya da etnik grubun erken tarihini bilmiyoruz. Bu konuda birkaç teori mevcuttur (Şabaşov 2002: 454-534; Mateeva 2006: 23-36). Bu teorilerin çoğu, Gagauzları bazı Ortaçağ Türk oymaklarının (örneğin Uz veya Oğuz) ya da Selçukluların torunları olarak görmektedir. Ancak bazı görüşlere göre Gagauzlar, Bulgar da ya da Yunandırlar. Bugünlerde *Gagauz Yeri*'nde Gagauzların Ortodoks Hıristiyan inancı ile ilgili bir tartışma vardır. Hatta Hıristiyanlığa girişlerinin 1000. yıldönümü-

nü kutlamanın mümkün olup olmayacağı konusu da halk tarafından tartışılmaktadır. Bu kutlama girişimini Mihail Formuzal (*Başkan*) ve Ortodoks Hıristiyan Kilise desteklemektedir. Bir de Gagauzların Hıristiyanlığa Kiev Rusyasın'dan önce girip girmediği meselesi bulunmaktadır (Yedinaya Gagauziya 2007). Ancak tarihsel kaynakların yokluğu yukarıdaki soruları cevaplandırmayı imkânsız hale getirmektedir.

Gagauzların günlük hayatında Ortodoks Hıristiyan dini her zaman güçlü biçimde var olmuştur. Bu durumu etnolojik kaynaklar doğrulamaktadır. Gagauzların sadece dinî değil, (hikmet ya da iyimserlik gibi) ahlaki ya da sosyal değerleri sergileyen ve dinle ilişkili olan birçok hikâye ve efsaneleri bulunmaktadır. İsa Mesih'i, Bakire Meryem'i, Aziz Petrus'u ve diğer birçoklarını içeren bazı ilahiler de bulunmaktadır. Gagauz dini ve dine karşı sosyal tavırlar hakkında çok değerli bilgileri, çalışmaları paha biçilmez değerde olan Rus bilim adamı Valentin Moşkov incelemiştir. Örneğin; o, şöyle yazmaktadır:

“Her Gagauz köyü aynı zamanda Ortodoks Hıristiyan Kilisenin yer aldığı ve yardımcılarıyla birlikte bir veya iki din adamının bulunduğu bir diösez [bir papazın dinî sorumluluğu altında bulunan bölge] oluşturmaktadır” (Moşkov 2004: 359) ve “bir köyün merkezinde en yüksek yerde, sıklıkla da büyük bir meydanın ortasında bir Ortodoks Hıristiyan kilise yer almaktadır” (Moşkov 2004: 359).

Bu araştırmacı, kiliselerin yapım malzemeleriyle ilgili bilgiler de sunmuştur. Ona göre eski kiliseler ahşaptan yapılmışken yeni kiliseler taştan yapılmıştır. Yeni mimari tarzda inşa edilmiş olan bu kiliseler açık renkli ve büyüktü (Moşkov 2004: 359-360). Kuşkusuz Bucak'a Bulgarlarla birlikte gelen Gagauzlar ilk önce sadece kendi evlerini değil, bazı kiliseler de inşa etmişlerdir.

Modern tarihçilikte Ortodoks Hıristiyan din adamlarının yalnızca ahlaki bir otorite olarak değil, aynı zamanda bir tür manevi lider şeklinde işlev gördüğü görüşü mevcuttur (Çakır 2006: 466). Özellikle Çakır'ın ailesi hem Gagauzlar hem de Ortodoks Hıristiyan Kilise için önemliydi. Bu ailenin yirmiden fazla üyesi kilise hiyerarşisinin değişik kademelerinde din adamı olarak görev yapmıştır. Bu aileden din adamı olarak bilinen ilk kişi, 1891'de Çadır köyündeki halkın Bucak'a göçünü sağlayan ve aynı zamanda Ceadır Lunga (Çadır Lunga) şehrinin kurucusu olan Zaharij Dmitrieviç Çakır'dı. O, aynı dönemde bir kilise inşa etmiş ve Basarabya'daki ilkokullardan birini kurmuştur (Çakır 2006: 466). Onun torunu olan başpapaz Dmitrij Gregorieviç Çakır, ailenin tarihini yazmıştır (bk. kaynakça). Ona göre Çadır-Lunga köyündeki Diösez kilisesi 1825'te dedesi zamanında inşa edilmiştir (Çakır 2006: 467). Ancak bu kilise gayet küçüktü ve bundan dolayı 1860 da (babası döneminde) yeni bir taş

kilise inşa etme süreci başlamıştır (Bu kilise 1867'de faaliyete geçmiştir). Hiç kuşkusuz bu ailenin en önemli üyesi başpapaz Mihail Çakır'dı. O sadece bir din adamı değil, aynı zamanda bir bilim adamı ve toplumsal bir liderdi. O, en önemli dinî kitapları ve duaları Rusçadan (ki o zamanlar Gagauzlar bu dili çok az biliyordu) Gagauz diline tercüme etmiştir. O, Kutsal Sinod'dan Gagauz dilinde Kişinev'de (Chişinău) dinî bir gazete neşretme izni istemiştir. Kendisine izin verilmiş ve o, birkaç yıl bu gazeteyi yayımlamıştır. Mihail Çakır, 1900'de Skinoasa'daki dinî okulu açmıştır. Kendi parasıyla arazi satın almış ve bu okul için büyük bir taş bina inşa etmiştir. Mihail Çakır, aynı zamanda Gagauzların ilk tarihini yazmıştır (Yeni bsk.: Çakır 2005). Ölümünden sonra Kişinev'deki (Ormianskaja str.) Ortodoks Hıristiyan mezarlığına gömülmüştür.

Diğer taraftan Ortodoks Hıristiyan din adamları arasında böyle yüksek eğitim ve bilgi düzeyi yaygın değildi zira Türkler, İslam dışındaki diğer inançların önüne birçok engel koymuşlardı. Ve böylece dinî hayatın bazı önemli biçimleri (örneğin Pazar günleri mutat olarak kiliseye gitmek veya dinî bayramları kutlamak gibi) terk edilmiştir. Az sayıda Ortodoks Hıristiyan kilise mevcuttu; üstelik halk kiliseye gitmekten korkuyordu. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunda din evde icra ediliyordu. Bulgarlar ve Gagauzlar açısından din adamınca yapılması gereken birçok dinî merasim, evde yaşlı erkekler tarafından icra ediliyordu. Bu da tabii ki Ortodoks Hıristiyan dininin resmî kuralları ile taban tabana zıttı.

Tarihsel kaynaklardan biliyoruz ki Bucak'a gelen din adamlarının çoğu neredeyse okuma yazma bilmiyor, inanç ve Hıristiyanlık konusunda çok az bir bilgiye sahipti (Kvilinkova 2006). Netice itibarıyla Gagauzlar dinî prensipleri çok az biliyordu; üstelik okuma yazma düzeyi çok düşüktü ve ekmek şarap ayini Gagauzcadan başka bir dilde (Moldav ya da Slav dilinde) icra ediliyordu. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında örneğin halk âdetlerine karşı bir tür "kilise saldırısı" oldu. O dönemde Ortodoks Hıristiyan dinine karşı Gagauzlarda daha olumlu bir tavır meydana geldi. Bu eğilime örnek olarak sözde "takvim inancı" gösterilebilir (Kvilinkova 2002). Takvimle bağlantılı olan bazı günlerde evi, aile üyelerini, hayvanları, bağ evlerini vs. kutsamak için Gagauzlar din adamlarını evlerine davet ederlerdi. Ancak din adamları ile "sıradan insanlar" arasındaki ilişkiler her zaman o kadar da iyi değildi. Mahalli papazların çoğu Gagauz dilini bilmiyor ve hatta (Gagauzların yaşadığı diosezlerdeki çalışmalarına rağmen) öğrenmeye bile çalışmıyordu. Bunlar çoğu zaman Gagauz dilini öğrenmektense diosez değiştirmeyi tercih ediyorlardı.

Bunun yanında 19. ve 20. yüzyıllarda birçok papaz kapitalist ekonomik faaliyetlere girişmişti. Bunlar çoğu zaman çok az paraya arazi satın alıyor ya da ödünç para veriyorlardı. Bu da kendisine uyanlara göz kulak olması gereken çoban konumuna zıt düşüyordu. Hatta bazı kişilere

kötü davranıldığını da biliyoruz (hiçbir sebep olmadan rahipler onlara bağırıp çağırıyordu). Buna rağmen Gagauzlardan Ortodoks Kilisesinin bütününe karşı olumsuz tavırlar sergilenmemiş ama çeşitli Gagauz âdetlerini kabul etmeyen papazlarla kavgalar olmuştur.

1812’de Basarabya, Rusya’nın egemenliği altına girdiği zaman Basarabya Diosezi (eparhia) kurulmuştu. Rusya İmparatorluğu döneminde bazı Gagauzlar papazlık mesleğini öğrendiler ve daha sonra Basarabya’da papazlık görevinde bulundular. Bazen bunların çocukları da papaz oluyor ve çoğu zaman da yüksek öğrenime gidiyordu. Bunlardan bir tanesi, Kazakliâ köyünün rahibi Georgij’in oğlu Georgij Zhushkov, Varşova Üniversitesinde bile okumuştur (Çakır 2006: 471). Ancak öğrencilerin çoğu Sen Petersburg’daki üniversiteyi tercih ediyordu. Yüksek öğrenimlerini tamamladıktan sonra birçok Gagauz önemli mesleklerde çalışmıştır. Örneğin Bulboka’daki (Bolboka -şimdiki Kotlovina) bir papazın oğlu olan Nikolai Elelânov, İstanbul’da çarlık diplomatı olarak çalışmıştır.

Ortodoks Kilise, Bucak’ta birkaç diosez okulu kurmuştur. Örneğin böyle bir okul 1892’de Kirsovo köyünde faaliyete başlamıştır. Vulkanesti’deki köy kilisesi 1812-1816 yılları arasında inşa edilmiş ve 1860’da da bir Diosez kurulmuştu. Kilisede 300 mümin için yer vardı. Basarabya’nın Romanya’nın parçası olduğu 1920’lerde Basarabya Diosezi –Romanya Ortodoks Kilisesinin gözetiminde- yeni oluşturulmuştu. Sovyet hâkimiyeti döneminde 1940’da Moldova Ortodoks Kilisesi –herhangi bir özerkliği olmadan- Ortodoks Rus Kilisesine dâhil edilmiştir.

Günümüzde *Gagauz Yeri* içerisindeki bütün Ortodoks kiliseler Kagulsko - Komrat Diosez’ine (eparhia) dâhildir. Bu Diosez, Rus Ortodoks Kilisesinin bir parçasını oluşturan Moldova Ortodoks Kilisesindeki altı Diosezden biridir. SSCB’nin dağılmasından sonra Moskova Patrikhanesi, önceki Kişinev Diosezine bağımsız Moldova Kilisesi statüsünü vermiştir. Özerklik statüsü 1992’de Kutsal Sinod’un kararıyla verilmiş ama Romanya Ortodoks Kilisesinin Kutsal Sinod’u da aynı yıl kendi bölgesinde Basarabya Metropolitliğini yeniden kurma kararı almıştır. Moldova hükümeti, Basarabya Metropolitliğinin tescillenmesi meselesini Bükreş ile çözememiştir. Bu tarihten itibaren Moldova’daki Ortodoks Kilisesinin konumu hakkında anlaşmazlıklar ve yanlış anlama meydana gelmiştir. 2001 yılının Eylül ayında Moldova hükümeti Rus Ortodoks Kilisesinin Moldova Metropolitliğinin statüsünü kabul etmiştir. Ancak Moldova Yüce Divanınca iki kez tartışılmış ve bu dava Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınmıştır. Mahkemenin 2004 yılındaki olumlu kararından sonra Basarabya Ortodoks Kilisesi resmen tescillenmiştir. Bölümlenme bu şekilde başlamıştır zira ülkedeki Ortodoks kiliselerinin yaklaşık % 20’si ya Basarabya Ortodoks Kilisesinin yetki alanındaydı ya da

sonradan girmişti. Gagauz yerleşim bölgesindeki Ortodoks kiliseler Gagauzların Rus yanlısı tavırlarıyla ilintili olan Moskova Patrikhanesine sıkı sıkıya bağlı kalan Moldova Ortodoks Kilisesinin yetki alanında kalmıştır. Ukrayna'da (Odesskaja oblast') Gagauzların nüfusun % 50'den fazlasını oluşturdukları köylerdeki Ortodoks kiliseler de Moskova Patrikhanesininin gözetimindedir.

Komrat'daki Aziz Yuhanna kilisesi 1820'de (Yedinaya Gagauziya, <http://edingagauz.com/content/view/141/84/>) [veya 1848'de (Çakır 2006: 472)], Kongaz köyündeki Teslis kilisesi 1883'te, Çokmeydan'daki (Cioc-Maidan) Svâto-Voznesenskaja kilisesi 1840–1860 yılları arasında, Beşalma'daki Svâtoگو Veikomuchenika Pobedonosca Georgia kilisesi 1880'de inşa edilmiştir. Avdarma'da Svâtoگو Arhangela Bozia Mihaila kilisesi 1863'da kurulmuş ama 1946'da kapatılmıştı. Bu kilise, Ekim 1988'de yeniden açılmıştır.

11 Kasım 2005'te Moskova (ve bütün Rusya'nın) Patriği II. Aleksiy, Moldova'ya ziyarette bulunmuştur. Onu görmek için birçok Gagauz, Kişinev'e gelmiştir.

Gagauzlar arasındaki kilise terminolojisi ağırlıklı olarak Grekçe ve Bulgarcadan oluşmakta ama bazı Arap-Fars unsurlar da bulunmaktadır (Çakır 2006: 464). Ortodoks Kilisesinin *Gagauz Yeri*'nde hâkim bir konuma gelmiş olmasına rağmen başka dinlere inananlar da bulunmaktadır. Bucak'ta Yahudiliğin ve her şeyden önce de çeşitli Protestan kiliselerin temsilcileri bulunmaktadır. Protestanlar Bucak'a 20. yüzyılın başında gelmişler (Kvilinkova 2006) ve İkinci Dünya Savaşından önce Mihail Çakır bunlardan bahsetmiştir (Çakır 2005: 92). Protestan evleri (Baptistler ve özellikle de 7. Gün Adventistleri) Vulkanesti, Komrat, Çadır-Lunga ve Kongaz gibi şehirlerle Kirsova, Kongazcık, Kriyet Lunga, Çokmeydan, Çeşmeköy ve Dezgince gibi bazı köylerde (topuluklarda) bulunmaktadır. 1950'li yıllarda Gaydar ve Coltay köylerinde ta o zamanlar dinî kavgalar vardı. Protestan olanlar, topluluklarından dışlanan Gagauzlar'dı. Bunlar köyü terk etmek zorunda kalmıştır. Coltay köyünde kolektif çiftlik mensupları bu kavgaya müdahil olmuş ve “yeni Protestanların” köye dönmesini sağlamışlardır (Kvilinkova 2006).

Gagauz dini açısından Sovyet dönemi özellikle zor olmuştur. Bucak'taki Gagauz yerleşim alanında kiliselerin çoğu kapatılmıştır (Sovyetler Birliğinin diğer yerlerinde olduğu gibi). Bu kilise binaları başka amaçlarla kullanılmıştır –çoğunlukla depo olarak-. Bu binalar tamir edilmemiş ve sonunda da yıkılmıştır. Beşgöz veya Çeşmeköy köylerinde olduğu üzere bazı kiliseler ise doğrudan yıkılmıştır. Modern Gagauz Yeri'nde yalnızca iki tane Ortodoks kilisesi yer almaktadır -Kongaz ve Çokmeydan köylerinde-. Komrat'taki Aziz Yuhanna kilisesi, Sovyet döneminde tarih ve etnografya müzesine dönüştürülmüştür. Basarabya'daki kiliseler –

örneğin Kirsova'daki kilise-, Kızıl Ordunun bu bölgeyi 1940'ta ele geçirmesinden hemen sonra kapatılmıştır (Stoynov 1990: 109). Sovyetler Birliği döneminde Gagauz toplumunda da bazı değişimler meydana gelmiş, ateizm süreci, sadece dine karşı ilgisiz kalmamış, kilise ve dine düşman yeni bir nesil meydana getirmiştir.

Gorbaçov dönemiyle birlikte (1985'ten itibaren) ve daha sonra Sovyetler Birliğinin sona ermesi, bağımsız Moldova ve Ukrayna'nın kurulmasıyla birlikte Gagauzların dinî rönesansı gözlenebilmektedir. Birkaç yıl zorunlu ateizmden sonra Ortodoks Kilise, kiliselerine kavuşmuş ve inanç özgürlüğü tesis edilmiştir. Tamir edilebilecek durumda olan bazı binalar inananlara açılmıştır. Ayrıca bugün birçok yeni kilise yapım aşamasındadır. Örneğin Mayıs 2007'de Svetli köyünde inşaat 7 yıl sürüp 4 milyon Moldova Leyine mal olan yeni büyük kilise binası açılmıştır. Bu kilisenin sponsoru, Congaz köyünün (şimdi şehirdir) reislerinden biri olan Dmitri Pavlovic Nikolaev'dir. Cotovscoe (Kzriannar) köyündeki halk da bir kilise inşa etmeye karar vermiş ve 2000 yılında ibadet evini açmış ve diosez kilise konsili kurulmuştur. Çadır-Lunga şehrinde 2000'de kadın manastırı kurulmuş ve ana caddede (Lenin str.) yeni Ortodoks Kilise inşa edilmektedir. Ukrayna'da örneğin Kotlovina (eskiden Bolboka) veya Dmitrovka köylerinde, birkaç kilise bulunmaktadır.

Geçen birkaç yılda yeni Ortodoks kiliselerin inşa edilmesi için Moldova devleti 2.5 milyon Ley ödenek ayırmıştır. Kiliselerde doğalgazlı ısıtma sistemi de bulunmaktadır. İdeal durum, her köyün kendi kilisesine sahip olmasıdır. *Gagauz Yeri* hükümeti başından itibaren Gagauzlar arasında dinî tutumların -özellikle Ortodoks kilisesi biçiminde- yeniden canlanmasına ilgi duymuştur.

Günümüzde Gagauzlar arasındaki din meselesi çoğu zaman "her Gagauzun Ortodoks Kilisenin mensubu olduğunu" bildiren resmî propagandada bile fazla temsil edilmiştir (Hatlas 2007). Ancak Gagauz Yeri'ndeki bazı gözlemler sayesinde bir Ortodoks kiliseye biçimsel mensubiyet beyanı ile Pazar günü ekmek şarap ayinine ya da Kilise bayramlarına katılma gibi dinî vecibeleri gerçekten yerine getirme arasında büyük bir fark olduğu anlaşılmıştır. Komrat'daki Polonyalı bayan öğretmenin söylediklerine göre halkın dinî tutumları oldukça zayıftır. Büyük bilim adamı Valentin Moşkov, bir taraftan Gagauzlarla Ortodoks inancı arasındaki önemli bağlantı hakkında yazıyor ama diğer taraftan da şunu ekliyor: "Gagauzlar Ortodoks olsalar da kültürlerinin (ve okuryazarlığın) düşük seviyesi, dinlerinin özü hakkında çok az şey bilmeleri durumunu meydana getirmektedir" (Moşkov 2004: 6, 199). Aynı bilgiyi Mihail Çakır da vermektedir. Çakır, Bolboka köyü örneğini tasvir etmektedir. Burada insanlar Pazar günleri ekmek şarap ayinine ya da kilise bayramlarına gitmiyorlardı. Bu durumda sömürge valisi General Ivan Inzov (sömürgecilerin

baş valisi) köylere asker göndermiştir. Askerler köylülerin evlerine yerleştirilmiştir. Hafta içinde askerler askeri eğitim yapıyor Pazar günleri ve bayramlarda ayın için kiliseye gidiyorlardı (müzisyenlerle birlikte). Askerler köylülerin kiliseye gitmesini istiyordu –köylünün kendisi gitmiyorsa kiliseye karısını ya da çocuklarını göndermek zorundaydı-. Ve böylece o köyün sakinleri Pazar günleri ve bayramlarda kiliseye gitmeye alıştırılıyordu (Çakır 2005: 99-101). Bu durum çok ilginçti zira Bulgar topraklarından gelen halk (hem Gagauzlar hem de Bulgarlar) çok dindardı (hatta fanatikler) ama sadece görünüşte –bunların çoğu dua kitaplarını bile bilmiyordu-.

“Yıllar süren ateist propagandanın sonradan günümüzde, yeniden canlanma dinî sürecini gözlemleyebiliyoruz. Ancak yine de yalnızca iman ikrarında bulunmakla inancı pratiğe dökmek arasında büyük bir fark vardır. Kırsaldaki topluluklarda nüfusun % 90'nının (hafta içi günlerinde yaklaşık % 50'si) her Pazar ekmeğe şarap ayinine katıldığı söylenmektedir. Şehirlerde bu rakamlar daha düşüktür –Pazar günleri ile dinî bayram günlerinde nüfusun yaklaşık % 30-40'ı ekmeğe şarap ayinine katılmaktadır (bu bilgi *Gagauz Yeri*'nde din işlerinden sorumlu kişiden elde edilmiştir). Şehirlerde durumu yoklamak çok kolaydır. Komrat'ta sadece bir tane Ortodoks kilise var, yani Vaftizci Aziz Yahya katedrali. Sadece iki adet kutsal ekmeğe şarap ayini (hem Pazar günlerinde hem de kilise bayramlarında) yapılmaktadır. Kilisede 300 kişilik yer bulunmaktadır. Kilişenin dışında birini görmek zordur” (Hatlas 2007). “Sabah ayini esnasında yazar kilise içerisinde birçok kişi görmüş ama ikinci ayinde sadece 35 inanan varmış. Komrat nüfusunun tamamını yani 23.500 erkeği dikkate alırsak bunun % 30'u, yani 7.000 erkek Pazar günleri ve kilise bayramlarında kiliseye gitmesi gerekir bu doğru değildir. Dolayısıyla resmî veriler kesinlikle çok yüksektir” (Hatlas 2007).

Çoğu kez Ortodoks inancını belirleyen şey, gelenektir. Gagauzların geleneksel inancı, Ortodoksluk inancıdır (atalarının inancı da böyleydi) ve böylece en basit özdeşleştirme bu Ortodoks inançla yapılmaktadır. Dolayısıyla Gagauzya bölgesinde inançlı olduğunu ifade eden kişiden daha fazlasının Ortodoks olduğunu bildirmesi hiç de tuhaf değildir. Buna rağmen Gagauzya'daki düşük dinî faaliyet düzeyi, insanların çoğunun ne Kitabı Mukaddes'i ne de dinî literatürü okuduğu [Папиова] olgusuyla da doğrulanabilir.

Günümüzde Gagauzya topraklarında sadece şu köylerde Ortodoks kilise bulunmamaktadır: Carbalia, Chioşelia Rusă (fakat Moldav köyü yakınında yeni kilise inşa edilmektedir) ve Bugeac (Yedinaya Gagauzya, 30.05.2007) ki bu köyde inananlar geçici bir kilise binasına sahiptir. Bucak'ın Ukrayna bölümünde, bu makalede Gagauz kabul edilen her köyde Ortodoks kilise bulunmaktadır–Kubey (Chervenoarmejs'ke) hariç ki bu

amaca uygun bir ibadet evi mevcuttur-. Bu köydeki eski kilise «Uspeniâ Presvâtoj Bogorodicy» yıkılmış ama yenisi henüz inşa edilmemiştir. Kili-se hiyerarşisinin üst düzeydeki mensupları Gagauzların önemli kamusal bayramlarına aktif biçimde katılmaktadırlar. Böylece 20–21 Temmuz 2006 tarihlerinde Komrat'ta düzenlenen Birinci Uluslararası Gagauz Kongresine, Vladimir (Kişinev ve bütün Moldova Metropoliti) ile Kirill (Varna ve Preslav Metropoliti) iştirak etmişlerdir (Pervıy Vsemirnyıy Kongress 2006).

Bu makalenin son kısmında Bucak'taki Gagauzların hayatında (hem modern çağda hem de daha önceleri) Hıristiyan dininin (özellikle Ortodoksluğun) oynadığı rol meselesini ele almak önemlidir. Tarihsel bakış açısıyla başlayıp “Gagauzların Ortodoks inancına karşı derin ilgisinin sadece etnopolitik faktörlere değil, etnokültürel faktörlere de dayandığı” (Kvilinkova 2006) düşüncesini belirtmemiz gerekir. Kuşku yok ki Gagauzların durumunda Ortodoks inancı, mahalli ve halk gelenekleriyle bağlantılıdır. Hem Ortodoks inancı hem de onların dili ve mahalli gelenekleri, Gagauz etnosuna katıldıklarını doğrulamaktadır. Bunun yanında Gagauzların (kolonist olarak) Bucak'a sadece Bulgaristan topraklarından geldiklerini değil, bunların Bulgarlarla birlikte geldiklerini de hatırlamalıyız. Bunlar yakın komşu olarak yaşamışlardır ve bugün de böyle yaşamaktadırlar. Örneğin Kirsovo, Chervenoarmeijs'ke veya Vinogradivka gibi halkı karışık olan bazı köyler bulunmaktadır. Önemli dil farkına rağmen (Gagauzca ve Bulgarca) bunların halk gelenekleri neredeyse aynı ya da benzer olup din için de aynı şey geçerlidir. Böylece Bucak'taki hem Bulgarlar hem de Gagauzlar –Bulgar topraklarından gelen kolonicilerin torunları olarak- Bucak'ta yaşayan diğer kişilerden– özellikle Moldovanlardan, Ukraynalılardan ve Ruslardan her ne kadar bunlar da Ortodoks olsalar da- (birçok bakıma farklı) bir tür sosyal grup oluşturmaktadır. Eskiden Bulgaristan'dan gelen koloniciler, Bulgar olarak tanımlanıyordu. Kuşkusuz bu tanımlama çok basittir çünkü Bucak'a sadece Bulgarların değil, Gagauzların da geldiği iyi bilinmektedir. Diğer taraftan günümüzde bazı Gagauz kökenli bilim adamları bu iki etnik grubu ayırttırmaya çalışmaktadır. Tarihsel kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda bu kolay bir iş değildir.

Tabii ki aile adları (belirli bir ihtimalle) etnik mensubiyeti doğrulayabilir. Bu durumun güzel bir örneğini (Gagauzlar arasında tanınmış ve önemli olan) *Qakit* ailesi oluşturmaktadır. Bu ailenin bazı bireyleri kendilerini Gagauzlarla özdeşleştirmekte, diğerleri ise Bulgarlarla. “Etnik problemlere” örnek olarak Kubey köyü gösterilebilir. Kubey'de günümüzde nüfusun % 58'ini Bulgarlar oluştursa da bundan altmış yıl önce Gagauzlarla Bulgarlar arasındaki sayısal orantı tam ters yöneydi. Bu durum, Gagauzların Bulgarlaşması süreci olarak gösterilmektedir (bu bilgiyi veren Odessalı Andrei Shabashov'a teşekkür ederiz). Bundan dolayı ka-

naatimizce Bucak'a gelen kolonistleri Gagauzlar ve Bulgarlar diye ayırt etmenin bir anlamı yoktur.

Bucak'taki Gagauzların hayatındaki Hıristiyanlık inancının yeri meselesi (hem günümüzde hem de geçmişte) –özellikle bugün- o kadar basit ve tek taraflı olamaz. Bir taraftan “her Gagauzun Ortodoks inancını temsil ettiği” yönündeki çok basit özdeşleştirme bulunmaktadır. “Her Lehin Roma Katoliği olduğu” Polonya’da aynı durumla karşılaşılabılır.

Diğer taraftan Bucak'taki yeni ve yeniden inşa edilen Ortodoks kiliseler (yıllar süren ateist propagandadan sonra) dinî inancın Gagauzya’da ve Gagauzlar arasında mevcut olduğunu doğrulamaktadır. Hâkim din Ortodoksluktur ama geçen on yıllarda dinî çoğulculuğun arttığı gözlenebilmektedir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi din, git gide her kişinin özel meselesi hâline gelmiştir. Yeni inananların bazı Protestan kiliselerine sahip olması ilginçtir. Bu Protestan kiliseler Moldova’da daha önce vardı. İslam, Budizm veya Roma Katolikliğinin konumunda bir ilerleme yoktur. Ancak, ortak uygulamanın her Pazar kutsal ekmek şarap ayinine ve Kilise bayramına katılma olması -ancak bu durumda Ortodoks inancı, sadece bir iman ikrarı değil, sosyal bir olgu haline gelir- için daha çok zaman var.

Buna rağmen biz, içsel din biçimlerinin (dualar) az gösterilmesinin ta 20. yüzyılın başında Basarabya’da büyük bir problem olduğu görüşünü (bu görüşü makalede iki kez zikrettik) ifade etmemiz gerekir. Bu problem, sadece Tuna’nın ötesinden gelen kolonistler (yani Gagauzlar ve Bulgarlar) için değil, bu bölgede bütün nüfus için önemliydi (Kvilinkova 2006). Böylece bu bölgenin karakteristik özelliği sadece dinî inancın (hem içsel hem de dışsal biçimlerinin) az gösterilmesidir.

Diyebiliriz ki –tarihsel bağlamı göz önünde bulundurarak- Gagauzlar (çok nadiren fanatik olan) Ortodoks inancına sahipti ama onların inancı gayet zayıf ve dinî ilkelere ilişkin bilgiden yoksundu. Bu inanç, bizim anladığımız anlamda bir din olmayıp daha ziyade bir “halk” dindarlığıydı. Bundan dolayı Gagauzlar dinî inancın dışsal biçimlerini göstermemişlerdir. Diğer taraftan Gagauzlar, örneğin kutsal yerleri hacetmek –buna yapanlar, köylerinde büyük bir itibar sahibi olur ve kendilerine “hacı” unvanı verilirdi- gibi bazı dinî biçimlere çok önem vermişlerdir.

Gagauzlarla etnik kimliklerinin önemli faktörlerinden biri olan inançları arasındaki önemli ve samimi bağı inkâr edemeyiz. Gagauz etnik grubuna ait karakteristik özellik olarak Ortodoks inancı ise Müslüman Türkiye’de yaşayan Gagauzların göçünden önce elbette önemliydi. Fakat Bucak’a göç ettikten sonra bu faktör muhakkak anlamını yitirmiştir. Çünkü nüfusun kalan kısmı (Bulgarlar, Ruslar, Ukraynalılar) da Ortodoks inancı temsil etmektedir. Önemli faktör, Ortodoks bir kilise ile Türk dil

ailesine ait bu dil arasındaki bağlantı olabilir. Çünkü diğer etnik gruplar İslam'la bağlantılıdır.

Gagauz yerleşim yerlerinin toponomisi çok karmaşıktır. Çünkü bazı köyler, Gagauz dilinde birçok şekilde tanımlanmaktadır. Ayrıca Gagauzların bazı tarihsel adları aslında Balkan yarımadasından gelen koloniciler (Gagauzlar ve Bulgarlar) tarafından alınan Tatarca adlardır. Yanlış anlamaya yol açmamak için bu makalede *Gagauz Yeri*'ndeki Gagauz yerleşim yerleri Moldav dilindeki adları ve Ukrayna topraklarında yer alan köyleri için Ukrayna dilindeki adları kullandık.

Tablo 1'de bazı köy ve şehirlerde Gagauzların nüfus oranını doğrulayan demografik veriler Bulgar bilim adamı E. Milanov'un kitabına (Milanov 2000), Sovyetler Birliği'nde 1989'da yapılan son nüfus sayımına ve Ukrayna'daki 2001 nüfus sayımına dayanmaktadır. Ancak zikredilen bu veriler nüfusun etnik yapısını göstermemektedir. Sovyetler Birliği'nde yapılan nüfus sayımına göre Gagauz etnik kimliği şu şekilde ifade edilmiştir:

1939:	0 vatandaş
1959:	123.821 vatandaş
1970:	156.606 vatandaş
1979:	173.179 vatandaş
1989:	197.768 vatandaş

Basarabya 1939 yılında Romanya'nın sınırları içerisine dâhil edilmiş, bundan dolayı da Gagauzlar istatistikî verilerde gösterilmemiştir. Sonraki veriler, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Gagauz nüfusunun sürekli arttığını göstermektedir. Ancak Gagauzların % 40'tan % 60'a kadarının öldüğü trajik 1946–1947 yıllarını hatırlamalıyız (Daha fazla bilgi için bk. Golod 1993). Bu olayın nedeni hem yağışların olmaması hem de Devlete verilen zorunlu katkının neredeyse gerçekleşmesi imkânsız olan yüksek düzeyiyle bağlantılıdır (çiftçiler ziraatın kolektifleştirilmesine sıcak bakmıyorlardı). Beşalma köyündeki mezarlıkta bu korkunç kıtlık döneminde ölenlerin hatırasına anıt dikilmiştir.

Aşağıda Tablo 1'de verilen bilgiler güncel değil, ama elimizde yeni bilgiler de mevcut değildir. Uzmanların görüşüne göre bu veriler, önemli ölçüde değişmemiştir. Beşalma köyüyle ilgili olarak Komrat şehrinin ofisinde 1 Ocak 2006 tarihinde elde edilen bilgiye göre buranın nüfusu 4.750'dir; bunlardan 4.614'ü Gagauzdur (bu köyün nüfusunun % 97'si Gagauzdur). Kirsovo köyünün nüfusu 7.005'tir; bunlardan 3.302'si Gagauzdur (bu köyün nüfusunun % 47'si Gagauzdur):

No.	Şehir, köy (topluluk)			İdari Durum	Gagauzlar	Ortodoks Kilis-esi
	Resmî adı (Moldavca ya da Ukraynaca)	Rusça adı	Gagauzca adı			
1.	Avdarma	Авдарма	Avdarma	RM-Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 95	Var
2.	Baurci	Баурчи	Baurçi (Baurci)	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayı)	% 97	Var
3.	Beşalma	Бешалма	Beşalma	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 98	Var
4.	Beşghios	Бешгиоз	Beşgöz (Kopkuy)	RM - Gagauz Yeri (ÇadırLuoga dolayı)	% 96	Var
5.	Bugeac	Буджак	Budjak (Buçak)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 59	Yapım aşamasında
6.	Carbalia	Карболия	Karbalia (Кәрбааlэ)	RM - Gagauz Yeri (Valkaneş dolayı)	% 72	Yok
7.	Cazaclia	Казаклия	Kazavak	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayı)	% 95	Var
8.	Ceadîr-Lunga	Чадыр-Лунга	Çadır Lunga	RM - Gagauz Yeri (miasto rejonowe)	% 66	Var
9.	Chervenoarmîjske (Червоноармійське)	Червоноармейське	Kubey	UK - Odessaâ oblast' (Bolgradskij rajon)	% 33	Yok
10.	Chioşelia Rusă	Русская Киселия	Köselia Ruse (Köseli Rus)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	Birkaç birey	Yok
11.	Chiriet-Lunga	Кириет-Лунга	Kiriet Lunga	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayı)	% 98	Var
12.	Chirsova	Кирсово	Kirsovo (Başküü)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 43	Var
13.	Cioc-Maidan	Чок-Майдаи	Çokmeydan (Çokmaydan)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 93	Var
14.	Cişmichioi	Чишмикиой	Çeşmeköy (Çeşmäköy, Çoşmäküü)	RM - Gagauz Yeri (Valkaneş dolayı)	% 93	Var
15.	Comrat	Комрат	Komrat	RM - Gagauz Yeri (stokica Gagauzji)	% 68	Var
16.	Congaz	Конгаз	Kongaz	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	% 93	Var
17.	Congazcik: Congazcicul de Sus Congazcicul de Jos Duduleşti	Конгазчик Верхний Конгазчик Нижний	Kongazçik Kongazçik Yukarkə Kongaziik Assakə	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayı)	Congazcicul de Sus - % 72 Congazcicul	Var

		Конгазчик Дудулешты	Duduleşt		de Jos - % 95	
18.	Corceac	Коичак	Кэрзак (Корзак)	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayi)	% 94	Var
19.	Cotovscoe	Котовское	Kotovskoe (Кэrlannar)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayi)	% 97	Var
20.	Dezghinea	Дезгинжа	Dezgindja (Dezginja, Dezgincă)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayi)	% 93	Var
21.	Dmitrivka (Дмитрівка)	Дмитровка (Димитровка)	Dimitrovka	UK - Odessaâ oblast' (Bolgradskij rajon)	Halkın çoğu	Var
22.	Etulia Etulia NouăEtulia loc.c.f.	Етулия Новая Етулия, Етулия - ж д. станция	Etulia (Etuliya, Tuliikiiu) Yeni TülükiüSt. Etuliya	RM - Gagauz Yeri (Valkaneş dolay)	- Etulia % 92 - Etulia Nouă % 97	Var
23.	Ferapontievca	Ферапонтьевка	Ferepontevka (Ferapontievka, Parapontika)	RM - Gagauz Yeri (Komrat dolayi)	% 40	Var
24.	Gaidar	Гайдары	Gaydar (lub Hay- dar)	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayi)	% 98	Var
25.	Joltai	Джолтай	Joltay	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayi)	% 98	Var
26.	Kotlovina (Котловина)	Котловина	Bolboka	UK - Odessaâ oblast' (Renijskij rajon)	% 90'dan fazla	Var
27.	Oleksandrivka (Олександрівна)	Александрова	Satalək Hacı	UK - Odessaâ oblast' (Bolgradskij rajon)	Halkın çoğu	Var
28.	Stări Troâni (Старі Трояни)	Старые Трояны	Eski Troyan	UK - Odessaâ oblast' (Kilijskij rajon)	% 69	Var
29.	Svetlîi- Alexeevca	Светлый (Светлое) Алексеевка	Svetby - Alek- seevka	RM - Gagauz Yeri (Korarat dolayi)	% 27	Var
30.	Tomai	Томай	Tomay	RM - Gagauz Yeri (Çadır Lunga dolayi)	% 90	Var
31.	Vinogradivka (Виноградівка)	Виноградовка	Kurçu	UK - Odessaâ oblast' (Bolgradskij rajon)	% 71	Var
32.	Vulcâneşti Vulcâneşti loc. C.f.	Вулканешты Вулкаиешты жд. станция	Vulcâneşti (Valkaneş) St. Valkaneş	RM Gagauz Yeri (miasto re- jonowe)	% 66	Var

Tablo 1. Bucak'taki Gagauz yerleşim yerleri ve Ortodoks Kiliseler

RM = Moldova Cumhuriyeti UK = Ukrayna

<i>No</i>	<i>Resmî adı</i> (<i>Moldavca</i> veya <i>Ukraynaca</i>)	Ortodoks Kiliseler
I.	Avdarma	Cerkov' imeni Svätogo Arhangela Božiâ Mihaila
2.	Baurci	Svâto-Nikol'skij hram
3.	Beşalma	Cerkov' tmeni Sv. Velikomuchenika pobedonosca eorgia
4.	Beşghios	Cerkov' imeni Sv Petra i Pavla
5.	Cazaclia	Hram v chest' Svätogo Velikomuchenika Georgia
6.	Ceadîr-Lunga	Hram v chest Sv. Dmitriâ - Svâto-Dmitrievskij monastyr'
7.	Chiriet-Lunga	Hram v chest Sv. Nikolaâ
8.	Chirsova	Cerkov' Uspensâ Bogomamateri
9.	Cioc-Maidan	Svâto-Voznesenskaâ cerkov'
10.	Çișmichioi	Cerkov' Uspeniâ Bozej Materi
11.	Comrat	Sobor Ioana Predtechi
12.	Congaz	Cerkov' Svâtoj Trojcy (1883) - Svâto-NikoFskaâ cerkov
13.	Cotovscoe	Svâto-Petro-Pavlovskij hram
14.	Dmitrivka	Cerkov' Svätogo Dimitriâ
15.	Etulia	Cerkov' Sv. Afanasiâ
16.	Gaidar	Svâto-Uspenskaâ cerkov'
17.	Joltai	Sveto-Traickaâ cerkov'
18.	Kotlovina	Cerkov Svâto Uspenskaâ
19.	Oleksandrivka (Олександрівка)	Cerkov' loan na Bogoslova Svâto-Uspenie Bogorodichnyj Aleksandrovskij zhenskij monastyr'
20.	Svetlii	Hram Sv. Velikomuchenika Dimitra Sounskogo
21.	Tomai	Svâto Uspenskij hram
22.	Vinogradivka (Виноградівка)	Cerkov' Svätogo Georgiâ
23.	Vulcănești	Cerkov' Pokrova Presvâtoj Bogorogicy

Tablo 2. Bazı Ortodoks Kiliseler ve Bucak'taki Gagauz yerleşim yerlerindeki adları

KAYNAKÇA

- ANGELİ F. (2006), *Gagauzskaya Avtonomiya. Lyudi i Fakti* (Gagauz Özerkliği. İnsanlar ve Olgular) (1989-2005 гг.), Kişinev.
- ANGELİ F. (2007), *Oçerki istorii Gagauzov – potomkov oguzov (seredina VIII – načalo XXI vv.)* (Gagauz – Oğuz Torunları Üzerine Tarih Denemeleri (VII. yy. ortası – XXI. yy. başı), Kişinev.
- ÇAKIR D. (2005), *Biografişeskiy oçerk roda i familii Çakir // Stranitsı istorii i literaturı gagauzov XIX naç. XX vv.* (Çakır'ın Soy ve Yaşadığı Çağ Hakkında Biyografik Deneme // XIX. yy. ile XX yy.'ın Başlarında Gagauzların Tarih ve Edebiyat Sayfaları), Kişinev.
- ÇAKIR M. (2006), *İstoriya Gagauzov Bessarabii / U stranitsı istorii i literaturı gagauzov XIX- naç. XX vv.* (Basarabya Gagauzlarının Tarihi/ XIX. yy. ile XX. yy.'ın Başlarında Gagauzların Tarih ve Edebiyat Sayfalarında), Kişinev.
- GANÇEV A. (2002), *Kubey i Kubeytsı. Bit i Kultura na Balgarite i Gagauzite v s. Çervenoarmeyskoe, Bolgradki Rayon, Odeska oblaet* (Kubey ve Kubeyler. Bulgarlar ve Gagauzlarda Kültür ve Hayat, Çervenoarmeyskoe Köyü, Bolgradki İlçesi, Odeska İli), Odessa.
- Golod v Moldove (1946–1947). Sbornik dokumentov* (Moldova'da Kıtık (1946–1947). Belgeler Derlemesi) (1993), Kişinev.
- GRİGOROV G., *Gagauzite v Osmanskata imperiya – nevidimo prisustviye* (Osmanlı Döneminde Gagauzlar – Ve Görünmez Varlıkları) (Basım aşamasında).
- HATLAS J., *Gagauzja i Gâgâuzi - historia oraz wspolczesnosc* (Gagauzya ve Gagauzlar – Geçmiş ve Bugün), Poznan (Basım aşamasında).
- İstoriya i kultura gaguzov* (2006), (Gagauzların Tarihi ve Kültürü), Komrat - Kişinev.
- KARANASTAS-RADOVA O. (2001), *Gaguzı v sostave zadunayskix pereselenstev i ih poseleniya v Budjake (konets XVIII pervaya çetvert XIX vv.)* (Tuna Ötesinde Gagauz Yerleşimciler ve Bunların Bucak'taki Yerleşimleri (XVIII. yy. sonu ila XIX yy.'ın İlk Çeyreği), Kişinev - Komrat.
- KVİLİNKOVA E. (2002), *Gagauzskiy narodnyı kalendar* (Gagauz Halk Takvimi), Kişinev.
- KVİLİNKOVA E. (2005), *Gagauzı Moldovi i Bolgarii* (Moldova ve Bulgaristan Gagauzları), Kişinev.
- KVİLİNKOVA E. H. (2006), *Religioznost gagauzov ı formı proyavleniya religioznoy identičnosti (po etnografişeskim i arxivnim materialam XIX – pervoy polovini XX v.)* (Gagauzların Dindarlıkları ve Dini Aidiyetlerini Gösterme Biçimleri (XIX yy. ila XX y.y.'ın İlk Yarısında Etnografik ve Arşiv Malzemelerine Göre) // Moldova Noastrâ - Kişinev, (<http://www.moldovanoastra.md/ru/social.php?rubr=2737>).
- KVİLİNKOVA (KASIM) E., *Gagauzskiy religioznyı deyatel D. Çakır: jizn i deyatelnost* (Gagauz Din Adamı D. Çakır: Hayatı ve Eserleri) (<http://turkolog.narod.ru/info/1247.htm>).

- MANOLOVA G. (2005), *Rolyata na derjavnata politika za etničeskoto opredelyanene na Balgarskite preselnitsi v Besarabiya* (Basarabya'daki Bulgar Yerleşimcilerin Etnik Tanımında Devlet Politikasının Rolü // Minalo sayı 12, s. 4.
- MATEEVA V. (2006), *Gagauzite – oşe edin pogled* (Gagauzlar - Yeni bir Bakış), Sofya.
- MİLANOV E. (2000), *Regionalni i etnokulturni Balgarski obşnosti zad granitsa // Aspekti na etno-kulturnata situatsiya* (Yurtdışındaki Bölgesel ve Etnokültürel Bulgar Birliği), Sofya.
- MOŞKOV V. (2004), *Gagauzi Benderskogo Uyezda (Etnografiçeskiye oçerki i materialı)* (Bender Sancağındaki Gagauzları (Etnografik Deneme ve Materyaller)), Kişinev.
- PAPTSOVA A. K., *Nekotoriye arhaiçeskiye çerti religioznosti gaguzov v kontse XIX – načale XX veka* (XIX. y.y. sonu ile XX. y.y.'ın başında Gagauzların Dindarlığının Bazı Arkaik Özellikleri) (<http://turkolog.narod.ru/info/1232.htm>).
- PAPTSOVA A. K., *Religiozny plyuralizm v Gagauzii: tendentsii poslednego desyatiletia* (Gagauzlarda Dinsel Çoğulculuk: Son On Yıldaki Eğilimler) (<http://turkolog.narod.ru/info/1242.htm>).
- Perviy Vsemirnyy Kongres Gaguzov.–Kişinev, 2006 *Provoslavniye hramı v Bolgarskih i Gagauzskih Seleniyah yuga Ukrainı i Moldovı // Yubileyniy sbornik po sluçayu 170-letiya so dnya zalojeniya i 165-letiya so dnya osvyaşeniya Bolgradskogo Spaso-Preobrajenskogo sobora, 160-letiya so dnya postroyki kladbişenskoy tserkvi vo imya Svyatitelya Mitrofana Voronejskogo v gorode* (2004) (Birinci Uluslararası Gagauz Kongresi. – Kişinev, 2006. Güney Ukrayna ve Moldova'da Bulgar ve Gagauz Köylerindeki Ortodoks Tapınakları // Bolgrad Spaso-Preobrajensk Katedralinin Kutsanmasının 165. Yıl Dönümü ve Yapılışının 170. Yıl Dönümü ve Bolgrad Şehrinde Aziz Voronejli Mitrofon Adına İnşa Edilen Mezarlık Kilisesinin 160. Yıl Dönümü Nedeniyle Yapılan Tören), (İ.M. Puşkov (ed.)). 1. Cilt,), Bolgrad.
- PRİGARİN A., THORJEVSKAYA T. vd. (1990), *Kirsovo: 180 let Başkiru. Kirsovo v proşlom i nastoyaşem* (Kirsovo: Başkir 180 Yaşında. Geçmişte ve Günümüzde Kirsovo), Kişinev.
- ŞABAŞOV A.B. (2002), *Gagauzi: sistema terminov rodstva i proishojdenie naroda* (Gagauzlar: Akralık Terimleri Sistemi ve Halkın Ortaya Çıkışı), Odessa.

Yedinaya Gagauziya (Tek Gagauz (Milleti)). No. 27 (152), tarih: 13.07.2007.